

velikosti, temveč ravno to nadpovprečno, krasno, skoraj dovršeno kakovost večine stvari, ki jih delajo zase — in za svet. Ni to samó maslo, tudi veda. Ne le čebule narcis, tudi delavske hišice. Na Nizozemskem je kakor v trgovini z igračkami; toda te igračke so tako solidne, da se ne polomijo niti ne zblede. Delati dobre in poštene stvari, ki kaj zdrže: to pomeni tvoriti zgodovino.

In zdaj se popotnik ne more izogniti skušnjavi, da bi si malo ne posplošil: ni morda prav za male narode najboljši način, nadomestiti kvantitativne ideale z idealom kvalitete? Ne bi bila tekmovalna sposobnost malih narodnih celot na svetovnem sejmu najbolj zagotovljena s posebno plemenitostjo tega, kar prihaja iz njihovih delavnic in njihovih prodajalnic? Ni potrebna obilna zaloga, toda kar je, naj bo samo dobro in brezhibno delo. Če je naša prodajalna majhna, torej ni v njej prostora za skazo, za šušmarstvo, za polovičnost in varljivost; slabe reči jemljejo toliko prostora kakor dobre, mi pa prostora na soncu nimamo odveč.

Ne govorim o produktih, temveč o nečem važnejšem, namreč o idealih. Morda smo si preveč vtepli v glavo, da moramo imeti, vršiti ali izdelovati vse to in ono v svetovni tekmi kvantitet. Ne morem tajiti vtisa, da je ta mali narod v renski delti s svojim načinom ravnal kakor svetopisemska Marija: izbral si je boljši del.

ŽIVI IN OBLEDELI SPOMINI

Pripoveduje France Bezljaj:

Če hočeš vedeti, kaj je psihološka eksistenca naroda, moraš živeti nekaj časa med Čehi. Kar je nam le patriotično berilo v šolskih čitankah, to je Čehu nedotakljiva svetost. Vsak povprečen Čeh trdno verjame, da je bil Karel Četrti »otec vlasti«, da je Praga »matka vlasti«, Bela gora narodova poguba, Vrchlický največji pesnik in še nekaj podobnih stavkov. Gorje, če bi dvomil. Ko spoznaš, kako trdno je zasidrana ta vera v ljudeh, se več ne čудиš, da so imeli vsi moderni češki zgodovinarji tako težko stališče.

Stanoval sem pri stari ženici, ki je v boljših časih imela mlekarno in se je na starost preživljala s podnajemniki. Že prvi teden mi je prinesla v sobo kopico čeških klasikov. Pregledal sem jih in ji takoj vrnil Vrchlickega, češ da ga že toliko poznam, da ga ni vredno brati. Oblile so jo solze, brez besede je odšla iz sobe. Stopil sem za njo v kuhinjo in jo poskušal potolažiti, da nisem mislil tako hudo. Nič nisem opravil. Sedla je na pručico pri štedilniku in jokala. Ko sem zjutraj odhajal, me je poklicala v kuhinjo. Sedela je še vedno tam kot zvečer, bržkone sploh ni legla. Odštela mi je na mizo najemnino za sobo in rekla: »Takoaj prekličite, kar ste rekli včeraj o Vrchlickem, ali pa se izselite še to dopoldne.«

Dekle, ki mi je razkazovalo Prago, se je ustavilo pred cerkvijo Marije Snežne. »To je cerkev iz časov Karla Četrtega.« »No, in? Nič posebnega

ni na njej.« Pogledala me je z nerazumevanjem: »Toda Karel Četrtri jo je začel zidati.« Kaj je vedel Slovenec, kaj je to narodna zgodovina.

Na Hradčanih je vsak dan polno obiskovalcev. Mnogo je tujcev, ki si v skupinah ogledujejo mesto, največ pa je seveda šolskih izletov iz vseh koncev republike. Včasih sem se ustavil za njimi in poslušal učitelje, ki so razlagali malim: »Tu, za temi okni stanuje prezident. Tam se je rodil sv. Vaclav. To je grob Karla Četrtega. Skozi to okno so vrgli Slavato . . . V tej dvorani je zborovalo češko plemstvo . . .«

Čudil sem se otrokom, kako so hodili po prstih celo na dvoriščih, kako so si tiščali klobuke na prsa in gledali s sveto grozo okoli sebe. Še bolj pa sem se čudil ginjenim glasovom podeželskih učiteljev. Veliko sem jih videl, ki so govorili s solzami v očeh. Naš človek je vendar vaju videti v patriotizmu vse prej, kot resnično čustvo.

V začetku te v Pragi preseneča navidez temeljito znanje zgodovine. Kdorkoli te spremlja po ulicah, se vsak hip ustavi in razkazuje. Tu je bil dvorec Jurija s Poděbrad. Tam je bival kralj Vaclav, na tem mestu se je zgodilo to in to . . . Zgodovina je naroden epos in dogodki so verzi, ki jih zna na pamet vsak otrok.

Nekoč smo polemizirali o bitki na Beli gori. Uprl sem se veljavnemu mnenju. Poraz protestantskega plemstva vendar ni bil tako strašna katastrofa za narod. Nasprotno, za dobrih sto let je zavrl germanizacijo, ki je bila pred tridesetletno vojno najhujša. Skliceval sem se na Pekařovo avtoriteto, toda v družbi, v kateri sem bil, sem se onemogočil za vedno.

Zahajal sem v družbo mlajših praških profesorjev, s katerimi sem se zelo dobro razumel.

»Večna škoda, da smo izgubili plemstvo«, je rekel univerzitetni profesor. Uprl sem se mu: »Vi ste vendar razumski človek, povrhu demokrat, kako vendar morete zagovarjati sistem, ki se je že davno preživel.« Zaskrbljeno me je pogledal: »Vi ste še mlad in ne razumete vsega. Okoli in okoli nas so države, kjer igra plemstvo še danes odločilno vlogo. Doma bi si že vedeli pomagati, da nas ne bi ovirali, toda kakšnega pomena bi bili za državo ljudje, ki bi imeli sorodnike in prijatelje med poljsko šlaho, pruskimi junkerji in madžarskimi magnati, da niti ne govorim o Vatikanu, ki tudi še utegne biti nevaren nasprotnik. Tako pa moramo vedno računati, da se nekoč vsi štirje združeno skopljejo na nas.« Pred štirimi leti so bile te besede skoro proroške.

Druga stvar, v katero vsak povprečen Čeh trdno veruje, je slovanstvo. Naj bo razočaranje še tako veliko, na dnu srca vsakega še vedno živi upanje, da bo nekoč drugače. Rusijo si vsak predstavlja po svoje: nekateri vzdihujejo: »Ko bo nekoč v Rusiji drugače, takrat . . . Med okupacijo Sudetov je ves narod dajal duška svojemu ogorčenju nad izdajstvom Francozov, toda Rusija je po mnenju večine vodila samo trezno in pametno politiko. Poljak, ta je za Čeha poreden brat, ki še ni dorastel in dela zato neumnosti. Nekoč ga bo vendar srečala pamet.

Jugoslavija je navadnemu Čehu obljubljen dežela, ki ima v izobilju vsega, česar oni nimajo. Jugoslovenu so v Pragi odprta vsa vrata. Čehi niso družabni kakor Poljaki ali Rusi, toda Jugoslovana sprejmejo medse že po prvem poznanstvu. Še posebno dekleta... Nekajkrat se mi je zgodilo, da so me celo na deželi gostili, ko so spoznali v meni Jugoslovana.

Znanci so me povabili na večerjo na dom. Bilo nas je pri mizi nekaj Slovencev in Čehov. Pri pivu smo začeli delati dovtype na »jugoslavo-manijo«, kakor smo ironično krstili češko naklonjenost in prešli nato na kritiko naših razmer. Jugoslavija da pač ni takšna, kakor si jo Čehi predstavljate... itd. A gospa, gostiteljica, nam je takoj začela razburjeno ugovarjati. »Jugoslavija je takšna, kakršno ste si naredili sami. Norčujte se iz nas, kolikor se hočete, tega smo vajeni, toda v svojem stanovanju nočem slišati ničesar slabega o Jugoslaviji.«

Čeh je trezen in razsoden, z njim moreš razpravljati o čemer hočeš, toda varuj se govoriti o kočljivem narodnostnem problemu s Čehinjo. Naletel boš na odpor, kakršnega ne bi nikoli pričakoval. Morda se mora narod prav ženski vzgoji zahvaliti za svojo žilavost. Odklonil sem stekleničko likerja: »Hvala, ne pijem.« »To je krasno, Masaryk tudi ni nikoli pil.« Nisem hotel plesati: »Hvala, ne plešem.« »Taki bi morali biti vsi mladi ljudje! Beneš tudi ni hotel plesati.« Grizel sem si ustnice, toda v gospejinih očeh sem zrastel, da me je bilo skoro sram. Povsod sem opazil, da pretežno žene goje ono vrsto nacionalizma, ki ga tolikokrat očitajo Čehom.

O Vseh svetih si je vredno ogledati praška pokopališča. Že od daleč spoznaš grobove pisateljev, umetnikov in kulturnih delavcev vseh vrst.

Bogato so okrašeni z vencami in svečami in naravnost obsuti s tisoči drobnih lističev. Pobereš enega izmed njih in čitaš drobno otroško pisavo, da se tudi on, Vaclav Komarek, učenec drugega razreda od tam in tam, klanja spominu Božene Němcove. Na Vyšehradu je na grobovih stotisoče malih pisem, na Olšaneh jih mrgoli, na vsakem koraku naletiš na grob, ki so ga okrasili otroci. Praške šole pa skrbijo, da pride vse na svoje mesto in da ne ostane nobeden pozabljen.

Nemce sovraži vsak Čeh prav tako odkrito in strastno kot Nemci Čehe. Ko še nisem znal dovolj dobro češki, so me znanci svarili, naj nikjer ne začnem nemškega pogovora. Od trafikanta na vogalu do profesorja na univerzi mi ni nihče dovolil dokončati nemški stavek. Vsak po svoje smo lovili drobce, ki smo jih znali in če smo se končno le sporazumeli, se je vsak Čeh ves srečen nasmehnil: »Saj se Slovani dogovorimo tudi brez nemščine, samo če hočemo.« Ko sem bil predstavljen lani umrlemu pesniku Otokarju Fischerju, ki je bil profesor germanistike in takrat dekan filozofske fakultete, je raje poklical docenta, ki je znal slovensko, ko se zaradi pomena neke besede nisva mogla sporazumeti, kakor da bi mi dovolil nemško pojasnilo.

Mnogo laže kakor po obrazu ločiš Čeha od Nemca po obleki in drži. Nikoli se ne bo Čeh tako spozabil, da bi kupil nekaj, kar bi vsaj od daleč spominjalo na nemški okus. Če smo govorili o naših krajih, sem se čudil, zakaj tako sodijo, so mi kazali nove stavbe, izložbena okna, kroj ženskih in moških oblek in še celo vrsto malenkosti, ki jih sam ne bi nikoli opazil. Povsod so videli skoro popolno podrejenost nemškemu okusu.

Pri vseh čeških družinah, kamor sem zašel, sem se čudil knjižnici. Celo pri ljudeh, pri katerih ne bi nikoli pričakoval, sem naletel na zavidanja vredno množino knjig. Na Češkem se natisne letno precej več knjig kakor n. pr. v Združenih državah ali v Italiji. Slovaško literaturo smatrajo v nekem višjem smislu za svojo in samo Praga pokupi četrtno slovaške knjižne produkcije.

Čeh je neverjetno discipliniran. Vsak predpis je zanj svetost in ne bo ga zlepa prekršil. Sam nisem niti opazil, da sem šel po ulici v drugi smeri kot je navada, ali da sem si prižgal cigareto na kraju, kjer ne bi smel, toda znanci so me takoj dražili: »Za Jugoslovane so zakoni zato, da jih kršijo.« Čehu je disciplina najbrž že prirojena. Imel sem goste iz Prage in sem jih spremil na gore. Ko smo prišli do prvega plota, so se uprli zlesti čezenj, in dolgo sem jim moral pojasnjevati, da so ograje na pobočjih samo za krave.

V vsakem češkem kraju srečuješ zvečer polno ljudi, ki se vračajo domov z velikimi vrči piva. Po večerji ga izpije vsa družina. Povprečen Čeh srednjega stanu redko zaide v gostilno, ves prosti čas preživi med svojimi, in našega človeka naravnost preseneti ta izredno razvit smisel za dom in medsebojno povezanost češke družine. Šele ko sem preživel vrsto večerov v čeških domovih, sem razumel, zakaj so Čehi takšni, kakršni so; zakaj je med njimi toliko glasbenikov, zakaj so tako trezni in realni in zakaj je pri njih tako razvit čut za dolžnost.

Češki kmet se ne loči mnogo od meščana in inteligenta niti po miselnosti niti po načinu življenja. Oster boj za obstanek v pregosto obljudeni deželi je kmeta primoral, da je do skrajnosti racionaliziral gospodarstvo, in nikjer na svetu ni toliko posestnikov, ki bi bili dovršili gospodarske šole in celo univerzo, kakor na Češkem. Češka agrarna zveza ima s svojimi tisoči konzumov in stotinami tovarn letni proračun, ki bi ga ji lahko zavidala marsikatera država.

Neki poljski dnevnik je pred leti takole primerjal poljskega kmeta s češkim: »Če pride Žid v poljsko vas, ga sprejmejo s kletvicami in stisnjenimi pestmi. Ko čez leto odhaja, je vas njegova. Če pride Žid med češke kmete, ga pozdravijo z muziko in slavoloki. Čez leto se živ krst ne zmeni zanj, ko odide iz vasi z beraško palico.«

Smisel za realnost in zaostrena narodna zavest ovira seveda pravilno gledanje češkega človeka v marsikateri stvari. Nobena češka politična stranka se ne bi drznila operirati z narodnostnimi gesli v svojem poli-

tičnem programu. To je svetost, ki je skupna vsem, zato so vsi podcenjevali slovaško avtonomistično gibanje. Vsak Čeh, brez izjeme, je videl v tem nekaj podrejenega, nekaj, kar je žalilo njegov pojem narodnosti sploh. Tudi separatistična gibanja v Jugoslaviji so bila razumu vsakega povprečnega Čeha nesmisel in otročarija, če ne kaj hujšega. Stoletna vzgoja v duhu slovanske vzajemnosti je tako organiziranemu narodu prešla v meso in kri. Vsak kmet in vsak izobraženec, s katerim sem govoril, je probleme slovanskih narodov čutil kot svoje in si je dogodke razlagal, kakor da bi se godili pri njih v njihovih razmerah. Dolgo je trajalo, preden sem razumel, zakaj sem tolikokrat videl solze v očeh, ko smo govorili o stvareh, ki so se meni samemu zdele popolnoma naravne in pravilne.

Ko sem posestniku z dežele pripovedoval, kakšna je politična orijentacija našega kmeta, je majal z glavo: »Saj sem tudi jaz veren in pobožen, toda v prvi vrsti sem vendarle kmet. Srbski, hrvaški in slovenski kmetje se morajo skupaj boriti za svoje interese, če hočejo kaj doseči.« Univerzitetni profesor me je imenoval provincialnega separatista, ko sem mu poskušal dokazati, da niti srbska in hrvaška literatura, še manj seveda slovenska, niso tako zaključene celote, kot je trdil. V družbi študentov smo mnogokrat razpravljali o narodnostnih razmerah v slovanskih državah in če se mi je posrečilo koga prepričati, da so upravičene nekatere zahteve malih slovanskih narodov, je imel samo en odgovor: »Samo nikar ne slabite države. Miren razvoj bo kmalu zagladil vsa nesoglasja.« Nihče pa mi ni hotel verjeti, da ne bi pri kateremkoli vladajočem slovanskem narodu kmalu prevladala enaka ideja navedajočem slovanskem narodu kmalu prevladala enaka ideja narodnega sožitja, kot so si jo zgradili Čehi za ureditev svojega razmerja s Slovaki.

Slovaki so za vsakega Čeha bratje, s katerimi čutijo res bratovsko. Nikjer nisem na Češkem srečal niti najmanjše mržnje do Slovakov, ki sem jo obratno večkrat doživel na Slovaškem. Vsak Čeh se je razburil, kadar smo govorili o slovaškem vprašanju. Znanec, profesor, mi je razkazoval šolske zvezke v dokaz, da priseljeni Slovaki pišejo šolske naloge v svojem jeziku. Železniški inženir je privlekel na dan naredbo, da se je treba pri sprejemanju ljudi v službo v prvi vrsti ozirati na slovaške prosilce. Študentje so glasno zavidali slovaškemu kolegom, da bodo takoj dobili službe, sami pa bodo čakali nanje bog ve kako dolgo. Nešteto krat sem moral poslušati statistike državnega proračuna, da država na Slovaškem investira vsako leto mnogo več denarja, kot bi imela dohodkov avtonomna Slovaška. Vsi pa so obtoževali državno upravo, da po prevratu ni pošiljala na Slovaško najboljših uradnikov, ampak jih je predstavljala večinoma kazensko. Dokler si Slovaki niso izšolali dovolj svojih ljudi, je bila Slovaška Sibirija za češke uradnike, ki so zagrešili marsikaj, kar je protičeška propaganda dobro izrabila.

Na južnem Češkem sem slišal večkrat anekdoto, ki jo je ljudski humor porabil za karakteristiko Slovakov. Kmet je najel slovaško deklo pred žetvijo. Ko so želi, se dekletu ni nič hotelo do dela, vsak hip je postajala

z rokami v boku in gledala, kako drugi delajo. Ko so jo priganjali, naj hiti, je zviška odgovorila: Stát je také praca. (Stati je tudi delo.) Ljudski humor navadno zadene nekaj bistvenega.

Pri vseh napakah in vrlinah pa Čeha nikoli ne zapusti humor. Tipičen češki humor je jedek in oster, toda prej dobrohoten kakor porogljiv.

Celo v najtežjih dneh po monakovskem sporazumu so se našli šaljevci, ki so obešali v izložbena okna listke z napisom: »Zamenjam plinsko masko za nemški slovar.«

Slovaška je svet zase, skoro popolnoma drugačen kot Češka, in v dvajsetih letih republike se ni mnogo izpremenilo. Slovaški protestantje so že od nekaj simpatizirali s Čehi in iskali pri njih zaslombe do zadnjega. Avtonomistični pokret je vzniknil med katoličani in še to samo tam, kjer so bili duhovniki Slovaki. Povsod, kjer je količkaj ravnine in dobre zemlje, so med Slovaki naseljeni gospodarsko močnejši nemški in madžarski kolonisti. V vzhodnih župah se mi je večkrat primerilo, da je natakár v gostilni ali prodajalec v trgovini zardel na vprašanje, ali je Slovak, ker je slabo govoril nemški, in odgovoril, da se je le pri vojakih naučil »slovensko«. Take izgovore sem slišal pri nas na Koroškem v Beljaku, v Celovcu, na Slovaškem jih sedaj ne bi več pričakoval. Trgovina je po večini vsa v židovskih rokah, razen v centrih od Banjske Bistrice do Ružomberka; povsod drugje skoro ne najdeš trgovine, ki bi bila odprta v soboto. Ker mladi, prebujajoči se nacionalizem v dosledno liberalistični državi ni mogel že takoj v začetku odstraniti vseh zaprek svobodnega razvoja, je stresel vso krivdo na Čeha, ki so se zaradi obstoja države žilavo branili pritiska na narodne manjšine.

Pred leti sem po študentovsko romal peš po dolini ob Vagu. Ko sem zvečer priromal v Hlinkovo rojstno vas blizu Ružomberka, nisem mogel niti v gostilni dobiti prenočišča, ker so mislili, da sem Čeh. Šele na koncu vasi sem srečal kmeta, ki je verjel mojemu potnemu listu in zagotavljanju, da sem Slovenec, kateremu ne smejo zameriti, da meša med slovaščino češke izraze. Dobil sem večerjo in prenočišče zastonj, dočim ga prej niti za denar nisem mogel.

Češki orožnik na vzhodnem Slovaškem me je ustavil na cesti in se mi nato opravičeval, da je zelo težko ločiti turiste od madžarskih agentov, ki so dobro sprejeti v mnogih župniščih. Nisem mu hotel verjeti. Pozneje sem nekoč nekaj kilometrov južno od Turčianskega Sv. Martina prisedel na voz k slovaškemu kmetu. Bil je molčeč, šele ko sva prišla do prve vasi, mi je začel priporočati, da naj se oglasim pri župniku, ki me bo gotovo zelo dobro sprejel. Zapeljal me je na dvorišče. Kuharica me je navedorila madžarski, gospod pa je pogledal samo platnice potnega lista in se brez besede obrnil. Kmet se je smejal: »Mislil sem, da ste madžarski vohun.« Ostala sva skupaj do noči, razgovoril se je na dolgo in široko o svojih in slovaških težavah.

V samotni vasi v slovaških Krušnih gorah so se mi kmetje smejali, ko sem jim pripovedoval, odkod sem in zakaj potujem po Slovaškem. Star kmet mi je pomežiknil: »Kaj boš lagal, saj te ne bomo izdali orožnikom. Toda takegale madžarskega vohunčka spoznamo že od daleč.« Kmet blizu Nitre se je pritoževal: »Pod madžarsko gospodo je bilo dosti kruha, pa je vrag prinesel te proklete Čehi.« Celo pod Tatrami se mi je zgodilo, da sem v gostilni dobil samo madžarske časopise.

V Pragi sem večkrat zašel v družbo slovaških študentov. Na Češko prihajajo študirat večinoma protestantje, katoliki so zelo redki med njimi. Navduševali so se ob vsaki priliki za napredek Slovaške, nešteto-krat sem slišal račune, kdaj bo Slovakov več kot Čehov, če se bodo množili tako kot se zadnja desetletja, da prevzamejo vodilno vlogo v državi. Jasnega programa niso imeli in nisem se čudil, ko so me bratislavski študentje prepričevali, da je odpadnik in izdajalec slovaške stvari vsak, ki gre študirat v Prago.

»Tudi mi Slovaki smo se borili za državo,« mi je razlagal liptovski kmet, pa ne za takšno, v kateri bi vladali brezverci in framazoni. Če si Čehi nočejo pomagati sami, jih bomo rešili mi.« Ko sva se poslavljala, mi je stisnil roko: »Bog je z nami in tudi z vami Slovenci.«

Bil sem gost pri učitelju v gorski vasi na Bransku. Po večerji se je pritoževal: »Tako si nismo predstavljali republike. Naša vas proda sama letno tri tisoč glav govedi. Sami ste videli, kakšna beda je povsod. Vse kupi Žid, ki drago proda živino na Češko. Če grem v Levočo, so povsod samo nemški trgovci, na Popradu tudi, povsod do poljske meje. Ceste in železnice, ki jih grade Čehi, so za nas brez koristi. Židje in Nemci bogate, z nami pa gre navzdol. Neumnost je govoriti o bratstvu in svobodi. Če Čehi nočejo pritisniti na Nemce in Žide, si bomo pomagali sami.«

Izpraševal sem podkarpatsko študentko, h kateri narodnosti se sama prišteva. »To je težko reči. Rusko znam preslabo, komaj toliko, da morem brati.« »Torej Ukrajinka?« »Še manj«, se je nasmejala, »lani sem bila navdušena za Ukrajince, toda naučiti jezika se še nisem utegnila.« »Zakaj pa ne ostaneš kar pri podkarpatski ruščini?« »Tudi s tem je težava. Naše narečje ni knjižno, učila se nisem nikoli, če pišem, delam še več napak kot v češčini ali slovaščini.« »Torej ti ne preostane nič drugega, kakor da se proglasiš za mednarodno«, sem se šalil. »Skoro da res! Dobro znam samo madžarski kot vsak pri nas. Če nočem biti Madžarka, mi res ne ostane nobena izbira.«

Če je že inteligenca v dvomih, se je kmetu še težje odločiti. Ko je pred tremi leti češka vlada odredila glasovanje, kateri jezik hočejo v šole, so se godile za naše pojme neverjetne stvari. V nekaterih vaseh so se kmetje odločili za ukrajinsščino, toda že čez nekaj dni so prišli preklicat izjavo in glasovat za ruščino. Ko pa se je pričel v šoli pouk, marsikje

zopet niso bili zadovoljni in so hoteli nazaj domače narečje, proti kateremu so se prej borili. Lani je celo narodno gledališče v Užhorodu ostalo prazno, ker se niso mogli zediniti zaradi jezika, v katerem naj bi igrali.

Težko bi pri rusinskem kmetu opazil še kaj drugega kot bedo in idilično nevednost. Hodil sem po Poloninah pred žetvijo, torej v času, ki je najbolj kritičen povsod, kjer zemlja slabo rodi. Jedel sem dan za dnem mlince iz zmečkane nezrele pšenice in jih zalival z mlekom, povsod tako pri židu kakor pri kristjanu. Nikjer drugje še nisem videl Židov, ki bi kmetovali in drvarili prav tako kakor vsi drugi.

Nihče me ni nikoli vprašal, kam sem namenjen. To je tabu, doletela bi me nesreča. Toda povsod so se zanimali, odkod sem. Pojasnjeval sem na vse mogoče načine, kje je Jugoslavija in kje so Slovenci, toda majali so z glavami. Nekoč sem tako govoril v kmečki izbi in se trudil, da bi dopovedal polni hiši radovednih sosedov, odkod sem doma. Toda ko je prišel v izbo nov sosed in vprašal gospodarja, kdo sem, mu je odgovoril: »Najbrž bo Rus ali pa Poljak, nekje zelo od daleč je doma.«

»Tako lepo sem si predstavljala, kako bom delala doma«, je pisala znanka, ki je po nekaj letih študiranja v Pragi dobila službo v Mukačevu. »Toda zdi se mi, kakor bi prišla nekam na Madžarsko. Inteligence ni skoro nobene in še kar jo je, je židovska in madžarska. Drugega življenja ni kot ciganska muzika, čardaš in tipična madžarska morala. Ne morem razumeti, kako da mi je sedaj vse to tako obupno tuje in gnusno, saj sem vendar tukaj zrastle.«

»Zame nima smisla, da bi hodil domov«, je pripovedoval mlad profesor v Pragi. »Oče je pop, jaz pa sem že tako oddaljen od vsega tega, da me je oče pognal. Na Češkem vsaj lahko živim in delam, doma bi bil povsod nemogoč, sedaj ko imamo avtonomijo.

Pripoveduje Martin Sok:

S Češkoslovaške sem sredi počitnic prinesel sedemletni hčerki punčko, oblečeno v slovaško narodno nošo. Seveda so pri naši Aldici stopile ostale punčke takoj v ozadje, prva je bila sedaj »Čehinja«, kakor jo je nazvala, ker se ji je to ime zdelo lažje in ga je večkrat slišala kakor ime Slovačkinja. Toda tudi njen čas je minil, in do veljave je prišlo spet vse, kar ne izgubi za otroke nikoli svoje privlačnosti: trata, pesek, potok, sonce. Pozabljena bi Čehinja samevala na mojem radioaparatu, če bi ji ne bil sam posvečal čedalje več pozornosti, ker sem se ob pogledu nanjo vselej spomnil veličastne Prage, nad katero so se znova začeli zbirati grozeči oblaki, in nepozabnih dni, ki sem jih preživel z ljudmi, za usodo katerih se je prav tedaj začelo poslednje vladjanje.

V našem domu je bilo z vsakim dnem več govora o Češkoslovaški. Nisem govoril več jaz o njenih lepotah in neustrašnih ljudeh, sedaj je

pripovedoval radio o večnih pogajanjih in predvsem o grozodejstvih, ki jih je človek komaj zmožen storiti, in ki bi jih naj Čehoslovaki prizadevali Sudetom. Od zgodnjega jutra pozno v noč je bilo govora o vojni, ki je grozila, o lordu Runcimanu, ki se je sprehajal po sveti slovanski zemlji, o Chamberlainu, ki se je na starost pojavil tam daleč na Angleškem, o Henleinu, ki ni maral povedati jasno in odkrito, kaj prav za prav hoče, o Nemcih in Rusih, o Kitajcih in Špancih, in nad vsem je visela samo ena velika skrb: kaj bo s Češkoslovaško? Tudi Aldica je spremljala pozorno, prepozorno za njeno starost, strahoten tok dogodkov in nešteto-krat sem ji moral odgovarjati na vprašanja, ki jih niti sam nisem znal dovolj jasno razvozlati. Ker so ji bili moji odgovori navadno preskopi, je začela vztrajno čitati časopise, poslušati slovenska radijska poročila in prisluškovati, ko sem ženi, ki ni utegnila sedeti pri radiu, pripovedoval, kako nemška radijska poročila prikazujejo dogodke na Češkoslovaškem in ob njenih mejah.

Ko je gospod Chamberlain prvič priletel preko Rokavskega preliva, je Aldica zvečer vzela po dolgem času Čehinjo spet v roke, preden pa je legla, si jo je položila na stolček k svoji postelji. Čim se je zjutraj prebudila, se je že nagnila k njej in jo ljubkovala. Popoldne sem jo zalotil, kako ji je pripravljala mehko posteljico na stolčku v spalnici, dočim so ostale punčke pozabljene ležale v kuhinji na goli klopi. Ko me je zagledala, se je pričela ukvarjati z nečim drugim. Ni hotela, da bi videl, kako se ji je spet zbudilo zanimanje za že skoraj pozabljeno Čehinjo. Delal sem se, kakor da ničesar ne vidim, zato se ji je znova vsa posvetila. Nenadoma se je odtrgala od nje in pritekla k meni.

»Očka, jeli da Čehi niso tako grdi, kakor pravi radio? Jeli da ne pobijajo starčkov in otrok?« me je vprašala s solzami v očeh.

Pomiril sem jo, da so Čehi dobri ljudje.

»Saj sem si mislila; tebe niti poznali niso, pa se ti je tako lepo godilo pri njih!«

Vendar ni mogla razumeti, čemu nemški poročevalci govore skoraj samo o grozodejstvih, požigih in umorih. Skušal sem ji tudi to razložiti, a čutil sem, da je moja razlaga ni zadovoljila. Kako naj bi pomirila sedemletno dekletce, ki še ničesar ne ve o politiki in njenih krivih poteh!

Odtlej Čehinja ni smela sedeti več na radioaparatu, ki je tako grdo govoril o Čehih.

Ko jo je kmalu nato neki večer spravljal spat, ji je ljubeče prigo-varjala: »Le mirno zaspi, Čehinja! Nič se ne boj! Pri nas ne bo plinskega napada!«

In drugi večer ji je spet govorila: »Uboga, mala Čehinja! Kako je zdaj hudo tvojim na Češkem! A le zaspi, saj bo tudi njim bolje!«

Ko je češkoslovaška tragedija dosegla svojo peripetijo, ko je trenutno prvi Anglež vzel na pot preko tako opevane Maginotove linije tudi trenutno prvega Francoza, in so v nemškem mestu trenutno štrije razkosavali že itak majhno slovansko državo, je Aldica sredi popoldneva prinesla Čehinjo na dvorišče, kjer sta jo čakali njeni sošolki, jo položila v voziček in vzkliknila:

»Če delajo tako grdo s Čehi, pa jih imejmo zato mi rajši! Pridita, Jelka in Nadica, nalašč jo vozimo okoli hiše, da bodo vsi videli, kako jo imamo radi!«

Prijela je za voziček in ga peljala pred tovarišicama, ki sta stopali za njo v pravem vojaškem koraku. Tako so večkrat molče prevozile dvorišče. Ko pa jim je bilo to premalo, so se spustile v tek in jele v protest vsemu, kar se je tedaj dogajalo, kričati na ves glas:

»Mi se imamo radi, radi, radi...«

A drugo jutro, ko sem ji prevedel nemško radijsko poročilo, je objokana odhajala v šolo...

Pripoveduje Branko Šalamun:

1938., v avgustu. V delavskem predmestju sudetsko nemškega industrijskega središča Aussiga poslušam ob robu gozda pod odprtimi okni nemškega gubernika. Počitniški koloniji v Deutsche Jugendherberge govori o sistematični proletarizaciji sudetskega nemštva, o njegovem nacionalnem in socialnem boju, o boju njih vseh na življenje in smrt. Umaknem se četverstopom mladih nemških deklet, ki se vračajo z nedeljskega izleta. Vstopim. Sem iz Jugoslavije, zanimajo me prilike — in razgovor se razplete. Po prvih tožbah o gospodarskem obubožanju, o 20 letnem češkem pritisku in neizpoljenih obljubah seže kmalu dalje. Za gubernika, ki je s svojimi 23 leti dosegel vrhunec nazorske vneme, ni nobenega dvoma. Nemci v Sudetih so postali pač zunanje političen problem, ki zahteva zunanje politično rešitev! Češki klin bo vedno naperjen proti Nemčiji in zato bo moral izginiti, pa naj bo tak kakršen je ali manjši. To je zgodovinska nujnost, navadna geografska karta jo izpričuje. Sicer pa, ozrite se v zgodovino. Praga je prastaro nemško mesto, Čehi sami so klicali v njo nemške kralje. Čehom je bilo dobro edinole takrat, ko so jim vladali Nemci, in dokler jim zopet ne bodo, tako dolgo v Evropi ne bo miru. »Die Tschechen sind nähmlich kein Herrscher Volk«, niti s Slovaki se ne razumejo. Mi, Nemci v Sudetih smo pripravljani na vse. Na vojno, na vstajo, na zasedbo, na plebiscit, pa tudi še na spravo — seveda, če bi bilo pri Čehih več dobre volje. Ti namreč nočejo vedeti, da se bodo tokrat sami črtali iz zgodovine, če ne bodo popustili. Trezni ljudje so pri njih v manjšini. Mi smo organizirani, disciplinirani, v svoje vodstvo povsem zaupamo in bi mu sledili, čeprav kakšnega odloka ne bi povsem razumeli ali čeprav bi mislili, da nam škoduje. Vemo, da ne gre več za nas, gre za naše otroke. Med nami velja: blinder Gehorsam, na drugi strani pa ni enakovrednega partnerja. Razcepljeni so, boljševizem se širi, privilegiranci med njimi računajo na neka komisarska mesta, vse drugo, predvsem njihov narod jim je deveta briga.

Spremljevalec in politični prijatelj mladega Nemca je — upoštevan kot nekak vodja — hlastno prevzel vodilno besedo v razgaljanju in bičanju nasprotnikov, ki so se zajedli v njihovo nemško sredino, se zadržali v armadi, se povzpeli do najodličnejših mest v državi. Da... on,

ki se namreč ukvarja z gospodarskimi vprašanji že leta in leta, on, ki je še nedavno sodeloval z njimi kot gospodarski svetovalec v ministrski anketi v Pragi, on jih pozna kot psiholog iz lastnih izkušenj do dna.

Ideološko sicer motno razpredene so njegove izkušnje vendar izdajale svoje glavno, najbolj konkretno dejstvo: zakrknjeno osebno nemoč in iz nje izrojeno sovraštvo. Udarne kretnje in brutalni izraz lica, hreščeči glas in misli — vse se je izvijalo iz popačenega življenja bolnega človeka.

V oddelku dunajskega brzovlaka. Češki optimizem tistih prvih septembrskih dni še vedno ogreva človeka, uniforme in rezerviranost civilistov ga izzivajo na razgovor. Naj preberem na glas zadnje novice iz »Stürmerja«, zato da bi načel pogovor prilikam primerno, obenem pa vljudno? O novih zvezah židov in demokratov, židov in papeža, ali pa kar to o Beneševem židovskem poreklu? Iz dileme mi je pomagal mali Pubi, ki se je — politično pač povsem neorientiran — odločil začasno za mojo družbo in mojo uro in mi kmalu pridobil tiho zaupanje svoje mame. Mož te simpatične nemške matere je namenil otroku tu in tam toplejšo besedo v tujem jeziku, ki se mi je zdel španski. Neznane besede so, izgovorjene med zadržanimi stavki v nemškem dialektu zvenele nenavadno in obenem razumljivo. Družina izgnancev — z njimi se bom razgovoril, da bi le ta strankina funkcionarka, ki se zastonj pelje, izstopila. Kmalu mi je bilo prav, da je funkcionarka ostala med nami, »izgnanec« se je razživel menda prav zaradi nje in prav njej je pričel opisovati z izzivalno podrobnostjo vse majhne nevšečnosti in sovražnosti, s katerimi ga je po vrnitvi iz tujine razočarala domovina.

Pred desetimi leti se je izselil v Argentinijo. Njegova družina je čutila vedno z domačimi kraji, najbolj fanatična je bila žena. Malega so krstili za Adolfa, ob anšlusu so od veselja jokali. Vrnili so se . . . V Argentiniji je stepla. Doma — so mislili — bodo začeli s trgovino, s čimerkoli. V Ameriki so z zaupanjem sprejemali zatrjevanja: Nemčija potrebuje svoje ljudi, »Deutschland braucht Deviesen«, Nemčija vas kliče. In potem — razočaranje za razočaranjem. Z oblastmi v domači vasi, v okrajnem mestu, na Dunaju, z ljudmi te domovine! Verjemite, šele na argentinskem poslaništvu se jim je zdelo, da so doma. Sedaj se vračajo. V Ameriki je gospod vsakdo, ki plača svoj ceh, in predvsem je gospa vsaka žena, milijonarka ali delavka, in ne . . . V »politiziranje« se je vpletla žena. Rekla je: »Nazi oder nicht nazi, aber menschlich soll man doch sein.«

Toliko dela čaka, komaj nekaj mesecev je minilo, vsega pač ni mogoče izpremeniti preko noči. Važnejši kot režimi so režimovci . . . To je bil sicer še zagovor, vendar je funkcionarka z njim že izdajala svojo slutnjo o resignaciji. Bolestnejša bo kot vse preganjanje, ki ga je prestala.

Bližamo se Gradcu. Škoda, da nisem načel pogovora s temi ljudmi že prej, ne bi bil verjel, da se bomo razumeli. Skromna nemška rodbina, tipičnih, zdravih potez. Seveda — na ženo in na moža je odločilno vplivalo še nekaj: Deset let sta živela med svobodnimi ljudmi. In funkcionarka, nekdanja revolucionarka . . . Med tem je snel Pubi z obešalnika reklamni karton, vabilo na dunajski velesejem. Ob sivi lisi — veliki Nemčiji —

ki obdaja z vseh strani belo krpo — Češkoslovaško republiko — pojasnjuje magnetna igla s smerjo: Sever — Vzhod vlogo Dunaja, obdonavskih vpadnih vrat.

Pubijev oče je pokazal s prstom na tisti del sive lise, kjer je ležala nekdanj Avstrija: »Pridobljen je precejšen kos.«

Mama je potegnila z roko od enega kraja bele krpe do drugega in vprašala: »Kaj to tu ni več Nemčija?«

»Ni. Je češka republika.«

»A, to je ono, kar bo prišlo zraven«, se je spomnila mimogrede, naivno kot »Ortsleiter«, ki mi je v saškem mestecu razlagal bodočo zaščito češke manjšine v velikem rajhu. Vzrokov za pritožbe sploh ne bo, kakor jih na primer tudi med Lužiškimi Srbi ni.

Amerikanec, njen mož, je neverno zmajal z glavo. Najbrže sva mislila takrat oba: No, tako lahko to ne pojde! Bili smo namreč še v prvih dnevih septembra.

Še iz dveh pisem:

Praga, 23. septembra 1938.

Dragi Branko,

čutiš tudi Ti težo naše bolečine? Izdali so nas. Veruj, da bo zgodovina izpričala, da nismo stali na slabi strani. Verovati moramo in delati moramo — v boljše ljudstvo bomo vzgojili sebe, svoj narod. Boriti se moramo, borili se bomo.

Ch., 30. oktobra 1938.

Dragi Branko,

prav mi je, da si prejel moje pismo. Bilo je pisano v lepših časih... Kakšno navdušenje, človek božji, smo preživeli ob mobilizaciji. Nacionalist zaradi ljubezni do domovine, demokrat in drugi zavoljo ljubezni do ideje — in vsi skupaj smo vedeli, da se nas bo vrnilo malo. Od tistih časov do danes se je pri nas izpremenilo marsikaj. Skoraj vse. Tudi mi, tudi resnica. Vsaj videti je, da se je postavila na stran strahopetnosti enih in brezobzirnosti drugih.

Država ni danes sigurna svoje bodočnosti. Poslušati moramo vsakega demagoga. Ljudi večjega gobca moramo upoštevati kot predstavnike večine in njenih želj, sicer bi sosedje izrabili naša nesoglasja zato, da bi nas uničili docela. Prijateljev nimamo, verjeti ne moremo nikomur. Najhujše je, da drug komaj drugemu zaupamo. Pri takem potopu se pogublja kar je bilo najboljšega.

Tudi mi v Ch. smo občutili pravičnost gentlemanov velesil. V peti etapi so bile meni nič tebi nič zasedene naše tri povsem češke vasi. Iz tistih dveh, ki so strateško brezpomembne, so se vojaki kasneje sami umaknili.

Moj Ch. je torej še v ČSR — če se ne bomo prekrstili, še preden mi boš odpisal. Roko ti...